

FESHANE FABRİKASI VE HALILARI

SEBAHAT GÜL

*İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi Müdürlüğünde görevli.
1960 yılında Horasan'da doğdu. M.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesini bitirdi.
Halı-kilim Eski Kumaş desenleri Yüksek Lisans Eğitimi gördü. 4 yıldır
müzedeki görev yapmaktadır. Çeşitli bildirileri ve yayımlanmış çalışmaları
bulunmaktadır. Sergi hazırlama restorasyon ve sergi komiserliği yapmıştır.*

Orta Asya'dan başlayıp, Osmanlı'dan bugüne kökleşip gelişen yaşam tarzımız, bir dizi sanatsal etkinliğin doğmasına fırsat vermiştir. Türk tarihinin akışı içinde gelişip yaygınlaşan Türk sanatlarının esprisi bundan kaynaklanmaktadır.

Türk halı, kilim ve dokumacılığı, sanat tarihi açısından son derece zengindir. Türk dokumacılığının başlatılıp sanatsallaştırılması, tarih içinde farklı örnekler ve üretim şekilleri ile süregelenmiştir. Yüzyıllardır devam eden Türk halıcılığı; üretim yıllarına, bölgelere ve modellere göre gruplandırılarak adlandırılmıştır. Bu gruplandırmaların son halkalarından biri de "Feshane Fabrikası"dır. Türk dokumacılık sanatının sanayileşmesi açısından 1838-1986 yılları arasında üretim yapan "Feshane Fabrikası"nın ilgi çekici ve önemli bir yeri vardır (res. 1-2).

Feshane halıları ile ilgili bilgilerden önce, Eyüp'teki "Feshane Fabrikası"nın gelişiminin incelenmesini doğru buluyorum.

Fes yurdumuzda 1832'den 1924 yılına kadar giyilmiştir. Sultan II. Mahmud 1832 yılında askerlerin fes giymesini zorunlu kıldı (res. 3-4). Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra (1839) sonra tüm erkekler fes giymeye başladı. Kadınlar da başörtülerinin altına giyerlerdi.

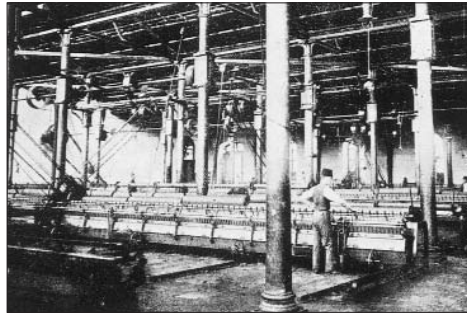
Meslek gruplarına ve konumlarına göre farklı fesler giyilir ve modeline göre isimlendirilirdi. Fesin asıl rengi kırmızıysa da, nar çiçeği, vişne çürüğü, gürev, yeşil ve siyah renklerde de fesler mevcuttu.

Fes, başlangıçta Tunus, Avusturya ve Fransa'dan ithal ediliyordu. Maliyeti artınca, önce İzmit'te, 1834'te İstanbul Küçük Ayasofya semtindeki Cümdi Meydanı'nda, fes dinkhanesi (atölye) kuruldu.

1838'de Eyüp'te Defterdar koyunda Himetullah Sultan Sarayı'nda (Sultan III. Selim'in kızkardeşi Hatice Sultan'ın sarayı), Feriye kısmına taşındı. Fes imalatı devam etti. Tunus'tan fes ustaları getirildi.

Resim 1:
Feshane genel.

Resim 2:
Feshane fabrikası.

1843'te Sultan Abdülmecid'in fermanı ile İngiltere, Fransa ve Belçika'dan buhar ve apre makineleri getirildi. O zamana dek, "dinkhane" denilen el ve su gücü ile çalışan dövme aletleri kullanılıyordu (res. 5-6) Bu gelişimle birlikte fes imalatının yanısıra aba ve halı dokumacılığı başladı.

Feshane Fabrikası;
– 1849'da "Hazine-i Hassa"ya (Hükümdarlık Makamı) devredildi,

– 1855'de askeri giyim kumaşları imalatına başladı,

– 1866'da çıkan yangında harap oldu,

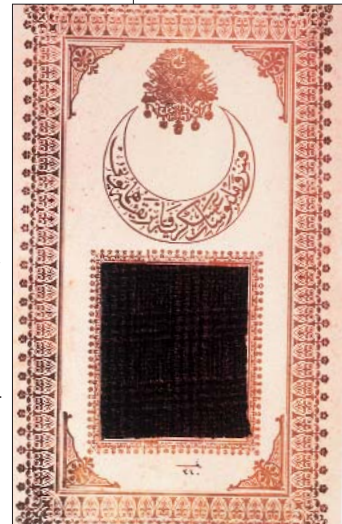
– 1868'de tamir edilerek tekrar üretime başladı. Sultan Abdülhamit devrinde aba, şayak, ince ve kalınçuha, kaşmir, kaba ve ince battaniye, fanila ve fes imalatı yapılmıştı,

– 1886'da 7 daireye ayrılarak üretimini arttırdı,
– 1877'de "Bab-ı Seraskeri" (Askerlik dairesi) emrine verildi. 1921 yılına kadar devam etti,

– 1923'te "İstanbul Fabri-

Resim 3:
Osmanlı dönemi fes örnekleri.

Resim 4:
Feshane kumaş kataloğu

Resim 5:
TİEM
envanteri
1812.

Resim 6: TİEM
envanteri 1812.

Resim 7: Feshane,
kuşlu balı.

kaları Umum Müdürlüğü" emrinde çalıştırıldı,
– 1925'te "Sanayi ve Maddin Bankası"na devredildi,

– 1928'de Banka tarafından kurulan "Feshane Mensucat T.A.Ş." yönetiminde işletilmeye başlandı,

– 1937'de "Feshane Mensucat T.A.Ş." kapatılarak "Sümerbank Defterdar Fabrikası"na dönüştürüldü,

– 1942'de geliştirilerek, tezgahlar iki katına çıkarıldı, laboratuvar, onarım ve yedek parça atölyeleri ilave edildi,

– 1949'da elektrik kontağından çıkan yangından sonra, onarılırken Eyüp Caddesi'nde bulunan kapısı, Defterdar Vapur İşkelesi caddesi'ne yapıldı,

– 1960'lı yıllarda askeriye giyim ihtiyacı olan er ve subay elbiseliği, kaput, kravatlık kumaş, askeri boz battaniye, fanila, eldiven, kar başlığı üretimi yapıldı. Yine aynı yıllarda resmi dairelerin

müstahdem giyimi, halk giyimi için kumaş çeşitleri, bayrak imalatı da yapıldı,

– 1986'da Haliç'in islahı çalışması sırasında diğer fabrikalarla birlikte kapatılarak, konfeksiyon bölümleri, Bakırköy Sümerbank Fabrikası'na taşındı.

– 1992'de "III. Uluslararası İstanbul Bienali" etkinlikleri sırasında sergi ve gösteri merkezi olarak kullanıldı.

FESHANE HALILARI

Türk halı sanatı, Türk sanat tarihi-

nin akışı içinde şekillenmiştir. İlk defa Orta Asya'da Türklerin bulunduğu bölgelerde ortaya çıkmış ve gelişmesini Türklerle sürdürmüştür. Tüm İslam ve Batı alemine Türkler tarafından tanıtılmıştır. Böylece geleneksel sanatımız olarak varlığını, özgün motifleri ve tekniği ile günümüze dek devam ettirmiştir. Desenlemede Türk halılarına has olan sonsuzluk prensibi sıralaması görülür. Bu özelliğin yanısıra periodik olarak geometrik motifler ve kufi yazılı bordürler; stilize bitki-çiçek desenleri, hayvan figürleri; lale, sümbül, karanfil, gül, bahar dalları; sekizgen ve kare formlar içinde sınırlı desenler; madalyon, yıldız, palmet, rumi motifleri; dönemlerine ve halı tiplerine göre ahenk içerisinde gözcü renkler de kullanılmıştır. Türk halılarının diğer bir özelliği de doğal boyaların kullanılmış olmasıdır.

Feshane halıları, Hereke halıları yanında son devir Türk halı sanatında ikinci bir gruptur. 1914 yılına kadar halı üretimi devam etmiştir. 1843-1846 yılları arasında üretime başlandığı bilinmektedir.

Feshane halılarında müessesenin adı, tarihi, numarası, bazılarında da usta isimleri de halının sağ üst köşesinde yazılıdır. Bu özelliği ile tanınan halıların yanısıra isimsiz ve tarihsiz olanları da vardır.

Desenlerindeki İran, Avrupa etkisiyle geleneksel Türk halılarından ayırt edilirler. İran halılarındaki sülün ve tavus kuşu figürleri, kıvrık dal ve yaprakların yanısıra, Avrupa sanat eserlerinin özellikleri olan, dönemin eğilimini yansıtan Barok ve Ampir üsluplarına özgü unsurlar görülür.

İran halılarından etkileşimle, çözgü ve atıkları pamuk ipliğinden dokunanların yanısıra tamamı yönünden dokunan kaliteli halılar da üretilmiştir. Düğümlerinde "Görde (Türk) düğümü" ile birlikte "Hekim düğümü"¹ de kullanılan halılar da vardır. Gelişme gösteren Avrupa halıları ile yarışacak kalitede halıların üretimini yanısıra düşük kalite-

¹ Hekim Düğümü: "Sine (İran) düğümü"ne benzer seyrek düğüm.

teli halıların da üretildiği görülmektedir (res.7).

Büyük taban halılarından başka küçük halılar ve seccadeler de dokunmuştur. Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan 1812 envanter no.lu Feshane halısı, 450x400cm. ölçülerindedir. Bu halı kırmızı zemin üzerine bej, lacivert, sarı ve mavi renklerde, Barok üslup etkisinden üretilen halılara bir örnek teşkil etmektedir (res. 8-9-10). Bu halının sağ üst köşesinde, Osmanlıca "sene 1221, sayı 39" yazılıdır. Halının atkı, çözgü ve düğümleri yündür (res. 11-12-13).

Tavus kuşu betimli Feshane halılarına ait bir nadir görülen bir halı ise ampir üslup özellikleri taşır² (res. 14-15).

Dolmabahçe Sarayı Müzesi'nde bulunan 41/40 envanter no.lu, 211x133cm. boyutlarındaki ipek halı seccadenin üst orta kısmında, Osmanlıca, "Fes ve Melbusat Fabrika-i Humayunu, sene 1318" yazılıdır. İran halılarına benzerlik gösteren bu örnek, siyah, yeşil, turuncu renklerde kullanılan elyaf sentetik boyar maddeli olup, kırmızı desenlerindeki elyafı ise koşnil böceğinden elde edilen doğal boyar maddelerle boyanmıştır³ (res.16-17). Dolmabahçe Sarayı Müzesi'nde korunan, 15/3 envanter no.lu ikinci bir seccade ise 216/144cm. ölçülerindedir. Bej, kiremit rengi, sarı ve siyah renklerin hakim olduğu halının atkı, çözgü ve ilmeleri yündür. Üst bordürün orta kısmında da yine "Fes ve Melbusat Fabrika-i Humayunu, sene 1318" ibaresi yer alır (res. 18-19-20).

Feshane halıları konusunda vereceğim son örnek, Çanakkale Zaferi nede niyle, Mustafa Kemal Paşa için, Talat Paşa tarafından birbirinin eşi ve iki adet olarak sipariş edilmiş olan halılardır. 1918 yılında Atatürk'e armağan edilmiş olan bu halılar, manevi oğlu Sayın Abdürrahim Tunçak'ın koleksiyonunda bulunmaktadır. Halının üst bordür köşesinde Osmalica "Harb-i Umumiden 1334 (1918)", alt bordür köşesinde ise "Çanakkale Muzafferiyatı Hatırası 1331 (1915)" yazılıdır. Halı, Çanakkale

Resim 8:
Dolmabahçe
Sarayı halı
detayı.

Resim 9:
Dolmabahçe
Sarayı halı
detayı.

Resim 10:
Çanakkale
Boğazı
panoramalı halı.

Boğazı panoramasını göstermektedir (res. 21).

Yakın tarihte üretilmiş bir halı grubu olmasına rağmen, Feshane Halılarına ait günümüze az sayıda örnek ulaşmıştır. Bunların bazıları müzelerde, bazıları ise özel koleksiyonlarda bulunmaktadır.

Türk halıcılığı, gelişimini 19. yy. sonuna kadar sürdürmüştür. Her yeni halı tipi, birbiri içinden gelişerek zenginleşmiştir. Böylece Türk halı sanatı, kendi içinde gelişiminde çeşitlenmiştir.

KAYNAKÇA

Haydar Arseven, "Feshane Halıları", *Türkiyemiz*, Sayı 47, Ekim 1985, s. 16-23.

Oktay Aslanapa, *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul, 1987.

Önder Küçükerman, *Feshane Defterdar Fabrikası*, İstanbul, 1988.

Şerare Yetkin, *Historical Turkish Carpets*, İstanbul, 1981.

2 Bkz. Haydar Arseven, "Feshane Halıları", *Türkiyemiz*, Sayı 47, Ekim 1985, s. 16-23.

3 Renk analizi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Görevlisi Doç. Dr. Recep Karadağ tarafından yapılmıştır.